

ՎԱՀՐԱՄ ԼԱԼԱՅԱՆ

ՆԱՐԵԿԻ ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ՄԻՋՆԱԴՐԱՅԱՆ ԼՈՒԾՄՈՒՆԵԻ ՉՈՐՍ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (Բան Ա-ից՝ Բան ԻԸ)

Բանալի բառեր՝ Նարեկացի, «Մատեան ողբերգութեան», խորհրդաբանություն, չորս խմբագրություններ, Նայանի մեկնություն, Աստված, առաքինություն, մեղք, Ս. Հոգի, Զրիստոս, ապաշխարություն, աղոթք, «մեղա»:

Զրիստոսի ծննդյան հազարամյակն արգասաբեր եղավ Հայոց եկեղեցու համար, քանի որ Գրիգոր Նարեկացին երկնեց իր աստվածաշունչ քերթվածը՝ «Մատեան ողբերգութեանը»: Հավանաբար ԺԳ դարի վերջերից «Մատեանը» նաև Նարեկ է կոչվել, քանի որ 1309 թ.-ին գրված Նարեկացու վարքի տարբերակներից մեկում ասվում է՝ «յօրինեաց զիրաշալի գիրս աղօթից, որ յանուն տեղւոյն Նարեկ կոչի»¹: Աստիճանաբար «Մատեանի» մեկնությունը դառնում է «հասարակական պահանջ» և ծնունդ տալիս միջնադարյան լուծմունքին, որ գիտական շրջանակներում հայտնի է իր չորս խմբագրություններով²: Այս հիմքի վրա էլ Պոլսի հայոց պատրիարք Հակոբ Նայանը ԺԸ դարում գրում է իր մեծածավալ մեկնությունը³:

«Աղոթքի խորհրդաբանության» տեսանկյունից կարևոր

* Հոդվածն ընդունվել է 25.05.2019 թ., երաշխավորվել է տպագրության պատմական գիտությունների դոկտոր Վայելի Ավանեսյանի կողմից՝ 02.06.2019 թ., ստորագրվել է տպագրության՝ 06.06.2019 թ.:

1 Տե՛ս Ա. Ղազինեան, Գրիգոր Նարեկացի, «Բանաստեղծական Արուեստը», Անթիլիաս, Լիբանան, 1995, էջ 35:

2 Ըստ Նարեկագետ Պ.Խաչատրյանի՝ Ա խմբագրության մեկնիչ-հեղինակը Հակոբ Ա Կլայեցի կաթողիկոսն է (1268-1286), Բ և Գ խմբագրությունների հեղինակները թեև անհայտ են, սակայն չեն կարող լինել ո՛չ Սարգիս Շնորհալին, ո՛չ էլ Ներսես Լամբրոնացին, իսկ Դ խմբագրության «ծնունդ տվողը» ԺԴ-ԺԵ դդ. բազմաշնորհ մատենագիր Գրիգոր Խլաթեցին է (1349-1425), (տե՛ս, Պ.Խաչատրյան, «Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը», Ս.Էջմիածին 1996, էջ. 251-252, 265-267, 271-273):

3 Հարկ է նաև նշել, որ ավելի վաղ «Պատարագի մեկնութեան» մեջ Ներսես Լամբրոնացին (+1198) արդեն ԼԳ Բանի վերջին երեք գլուխների վերլուծությունն էր կատարել: (Տե՛ս, «Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացւոյ, Տարսնի եպիսկոպոսի՝ խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին», ի Վենետիկ ՌՄԴԶ-1847 էջ 250-260:)

Բան Ա-ի մեկնությունը Ա խմբագրության ձեռագիրը չունի, ուստի համեմատության մեջ կներկայացվեն մյուսները¹:

«**Ձայն հառաչանաց հեծուրեան ողբոց սրտից աղաղակի**»²
Բան Ա (ա-1)

Ըստ Դ խմբագրության՝ Մովսեսը ծովի ափին, իսկ Հովնանը՝ (մարգարեն) ձկան փորում ոչ «անյօղ» (անհողաբաշխ, անհողավոր) և աննշանական, այլ «յօղեալ» (հողաբաշխ կամ հողավոր) և նշանական աղոթքով խոսեցին Աստծու հետ³: Գ խմբագրության մեջ սկզբում ներկայացվում են ձայնի բաժանումները՝ «յօղեալ-անյօղ», նրանց «արտահայտչաձևերը» բնության մեջ և կենդանական աշխարհում, որոնք, իրենց հերթին նշանական և աննշանական լինելով, ծնունդ են տալիս հողաբաշխ նշանական և անհողաբաշխ նշանական կամ անհողաբաշխ աննշանական ձևերին, բերվում են օրինակներ, իսկ հետո նշվում, որ մարդու ձայնը հողաբաշխ է և սրտի խորքից հառաչմամբ բխող՝ ինչպես Մովսեսինը ծովի ափին և Հովնանինը՝ կետի փորում⁴:

Ըստ Բ խմբագրության՝ սրբի հողաբաշխ ձայնը սրտի խորքից հառաչմամբ է՝ ինչպես Մովսեսինը ծովի ափին և Հովնանինը՝ կետի փորում⁵: «**Ձայն հառաչանաց...**» Բան Ա (ա-1) և «**Քեզ վերընծայեմ, տեսող գաղտնեաց**» Բան Ա (ա-2) տողերի իմաստին Նալյանն այսպիսի մեկնություն է տալիս՝ «փոխանակ ձայնի՝ քեզ նուիրեմ զհառաչանս սրտի իմոյ եւ փոխանակ ողբոց լալկանաց՝ զհեծուրիւն իմոյ եւ փոխանակ աղաղակելոյ՝ զոչեմ սրտիւ, զի տեսանող ես գաղտնեաց և առանց արտաբերելոյ

1 Ըստ Պողոս Խաչատրյանի՝ Ա խմբագրության բոլոր ձեռագրերում պակասում է «Նարեկի» սկզբի մասի մեկնությունը՝ մինչև Բան Դ-ն ներառյալ (Տե՛ս Պ. Խաչատրյան, «Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը» էջ 255):

2 Նարեկացի Գրիգոր «Մատենան ողբերգութեան», աշխ. Պ.Մ. Խաչատրյանի և Ա.Դազիսյանի, Երևան 1985 (այսուհետև՝ Նարեկի բոլոր հղումները կլինեն այս գրքից՝ բնագրից):

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 11ա:

4 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 66բ: Ըստ Հայկազյան բառարանի հայրերի. «Ձայն երկակի է՝ կամ յօղեալ կամ անյօղ, որպէս անասնոյ եւ կամ որպէս անշնչիցն հնչմունք...» («Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի» հատոր առաջին, Երևան 1979, էջ 210): Իսկ «աննշանական»-ին այսպիսի բացատրություն է տրվում. «ոչ ունին նշանակութիւն...» (նույն տեղում, էջ 212), ընդ որում ձայնը (բառը) հողավոր և աննշանական է՝ ինչպես ծիակապիկինը և եղջերվաքաղիկը (մտացածին կենդանիներ) կամ անհող ու աննշանական՝ ինչպես քարի կամ փայտի հնչումը (տե՛ս նույն տեղում, էջ 212): Այսինքն, եթե մարդկային խոսքը հողավոր է (բաժանված բառերի և հնչյունների, նաև նշանական է, քանի որ յուրաքանչյուր բառ որևէ միտք է արտահայտում: Ամեն դեպքում հառաչանքի ձայնը ևս հողաբաշխ է ու նշանական, քանզի «սրտի բարբառով» բազում իմաստներ է հաղորդում:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 437, թ. 11ա:

զբախնա՝ ձայնիւ, իմանաս գիղծս եւ զկիրս սրտից»¹: Մովսեսի և Հովնան մարգարեի օրինակներին Նայյանն անդրադառնում է մեկ այլ տեղ՝ Աստծո զորությունը մատնանշելու ժամանակ, երբ լուռ Մովսեսին (Աստված) ասում էր՝ ինչո՞ւ ես գոչում, իսկ կետի փորում երեք օր ու գիշեր տանջվող մարգարեին (իր աներևույթ ներգործությամբ) փրկության ափ հասցնում՝ ըստ նրա աղոթական բաղձանքի² (հմմտ. Յովն. Բ.11): Այսպիսով՝ խմբագրությունների մեկնությունները կրկնելով իրար, ի տարբերություն Նայյանի մեկնության, նաև ձայների մասին լրացուցիչ գիտելիքներ են հաղորդում: Արդյունքում Նայյանը միտքն ամբողջական կերպով մեկնելով, հառաչանքները «հասցնում է» Աստծուն, իսկ մյուսները՝ հատվածաբար մեկնելով (առանց 2-րդ տողի)՝ ամբողջը հասկանալի են համարում:

Երրորդ տողից «թախծության հուրը», որ Նարեկացին սասանված մտքի կամքի բուրվառով «Աստծուն է առաքում» 5-րդ տողում, այսպիսի մեկնաբանություն է ստանում (ըստ Բ խմբագրության) «Չյօժարութիւն կամացն ի յաղօթս եւ զվառում սրտին»³: Իսկ որպես լրացուցիչ բացատրություն, նշվում է, որ ինչպես խունկը կրակի վրա հոտ արձակելով լցնում է ողջ շրջապատը, այնպես էլ զղջացողի «ի խորոց սրտի» աղոթքով՝ իբրև ծառի պտուղ, մատուցվում է մտքի փափագը⁴: Եվ հուրը, ըստ մեկնիչի, երկակի զորությամբ է օժտված՝ լուսավորել և այրել⁵: Նույնն են կրկնում նաև Գ և Դ խմբագրությունները՝ բացառությամբ հրի հատկությունների արծարծման⁶: Բան Ա-ի 3-5 տողերն են՝

**«Եւ մատուցեալ եղեալ ի հուր թախծութեան անձին
տողորման
Չպտուղ ըղձից ճենճերոյ սասանեալ մտացս՝
Բուրվառաւ կամացս առաքել առ Զեզ»:**

Բան Ա - ա (3-5)

Նայյանը, ի տարբերություն իր նախորդների, «Աստծուն է մատուցում» ոչ թե մտքի փափագը, որը կարող է նաև նույնացվել կամքի հետ, քանի որ Տաթևացին կամքը «տեղադրում է» մտքի կարողությունների շարքում՝ իմացության և հիշողության

1 Նալեան Յակոբ (պատրիարք.), «Գիրք մեկնութեան աղօթից սբբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ, հրեշտակական վարդապետին» (այսուհետև՝ Նալեան), Կոստանդնուպոլիս, 1745, էջ 20:

2 Տե՛ս նույն տեղում, էջ Ի:

3 Տե՛ս նույն տեղում, ՄՄ. ձեռ. 437, թ. 11ա:

4 Տե՛ս նույն տեղում:

5 Տե՛ս նույն տեղում:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 66բ և ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 11ա:

հետ¹, այլ սրտի իղձն ու փափագը, որը զղջացողի՝ առ Աստված աղօթական կեցվածքը խորհրդապաշտության վերացարկված մտահայեցողական ուղղությունից դեպի բարոյագործական կամ բարոյախմացաբանական ոլորտ է տեղափոխում²:

Բացի դրանից, նա սրտի թախիծը անձի ախտերի կիզիչ կամ տոչորիչ է համարում, որն ապաշխարության խորհրդաբանության «բացահայտման» տեսանկյունից կարևորություն է ստանում, քանի որ Աստծուն սիրող, բայց իր մեղքերի համար տրտմած կամ սուգի մեջ մտած հավատացյալն արդեն իր բնության մաքրագործման ճգնափուլական ընթացքի մեջ է հայտնվում³: Այնուհետև Նայանը Բ-Գ-Դ խմբագրություններին կրկնելով, Սարգիս Շնորհալու անունով է ներկայացնում «ի հոլը թախծութեան»-ի մեկնությունը, որն ըստ Պ. Խաչատրյանի սխալ է⁴: Բան Ա-ում Նարեկացին շարունակում է կերտել աղոթական պատկերներ՝

«Մատուցեալ ծխոյն բարդութեան» Բան Ա (ա-8): Ըստ Դ խմբագրության՝ ինչպես ծուխն է (քուլա-քուլա) ելնում բուրվառից, այնպես էլ աղոթքը՝ մտքից⁵: Ըստ 11-րդ տողի՝

«Ելքէ՛ ի խորոց աստի զգայութեանց խորհրդակիր սենեկիս» Բան Ա (ա-11)

Ըստ Գ խմբագրության՝ հոգու հինգ զգայությունների մասին է խոսքը, որոնցից առաջինը մարմնական զգայությունների միասնական տեսությունն է՝ անկատար, կիսատ, առանց քննության (այդ պատճառով պարզ տեսություն է, ոչ ամբողջական), երկրորդը երևակայությունն է, երրորդը՝ կարծիքը, չորրորդը՝ տրամաբանությունը, իսկ հինգերորդը՝ միտքը⁶: Կամ հոգու երկու զորությունների խմբերն ի նկատի ունի՝ կենդանական և ճանաչողական: Ճանաչողականի մասերը նրանք են,

1 Տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի, Ոսկեփորիկ, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Հ. Զեոսեյանի, Երևան, 1995, էջ 248:

2 Տե՛ս Նալեան, էջ իա: Իսկ խորհրդապաշտական հոսանքների մասին ավելի մանրամասն, տե՛ս Վ. Լալայան, Ինը երանիները հայ խորհրդաբանական ավանդույթի մեջ, «Էջմիածին» - 2009 ժ(հոկտ.), էջ 21-37:

3 Տե՛ս Նալեան, նույն տեղում:

4 Տե՛ս երկրորդ տողատակի դիտարկումը:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 11ա: Այստեղ մեր հիմնական նպատակը խմբագրությունների և Նայանի մեկնությունները համեմատության մեջ ամբողջովին ներկայացնելը չէ, այլ՝ ընտրողաբար խորհրդական Աստվածաբանության համար կարևոր դիտարկումներն արձանագրելը՝ թեկուզ մեկ խմբագրությամբ: Այն մեկնաբանությունները, որտեղ բացակայում են խմբագրությունների և Նայանի տեսակետները՝ ամբողջությամբ կա՛մ մասնակիորեն, նշանակում է կա՛մ դրանք բացակայում են (որպես Նայանի և խմբագրությունների ընտրողության հետևանք), կա՛մ մեր կողմից ընտրողաբար չեն ներկայացվել:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 67ա:

որոնց մասին վերևում հիշատակվեց (միտք, տրամաբանություն, կարծիք, երևակայություն և հասարակ զգայություն) իսկ կենդանականի մեջ են մտնում կամքը, հոժարությունը, ընտրողությունը, բարկությունը և ցանկությունը¹:

Եթե տեսականով զարդարվում է հոգու բանական մասը, ապա գործնականով՝ անբան մասերը, ըստ այդմ կատարյալ իմաստասիրությունը երկուսի է բաժանվում՝ տեսական և գործնական²: Ըստ **այլ տեսության**՝ հոգին երկու գործություն ունի՝ (միտք և բան), որոնցից մտքինը հինգ գործություններն են՝ իմաստությունը, տեսողությունը (կամ մտավոր տեսությունը), ուսողությունը (ուսման կարողությունը), անմոռացությունը և ճշմարտության կատարումը, իսկ բան-ինը՝ խոկումն է, գործնական հավատքը, առաքինությունը և բարու կատարումը (կամ բարեգործությունը)³: Այսպես խառնվում են միմյանց՝ իմաստությունը՝ խոկումին, տեսությունը՝ գործնականին, ուսողությունը՝ առաքինության հետ, անմոռացությունը՝ հավատի և կատարումը՝ բարու հետ, քանզի միտքը շարժվելով իմաստների հետևից, կանգ է առնում ճշմարտության վրա, իսկ բանը սկիզբ առնելով խոկումից, տեղ է գտնում բարու մեջ և երկուսի վախճանն «Աստծո մեջ է», քանզի Նա է ճշմարտությունը և բարին՝ ճշմարիտ բարին և բարի ճշմարտությունը⁴:

Դ խմբագրության մեկնության մեջ, երբ որպես հինգերորդ զգայություն նշվում է միտքը, ավելացվում է, որ դա է «խորհրդակիր սենեակը», ինչպես նաև երևակայությունը համարվում է կենդանական ու ընկալվում հոժարության, բարկության և ցանկության հետ Նույն շարքում⁵: Դ խմբագրությունը կամքը վերագրում է ինչպես հոգու բանական մասին, այնպես էլ կենդանականին⁶: Իսկ մեկնելով «Որ յիսն է պարարտութիւն» Բան Ա (ա-15) տողը, գրում է. «զգօրութիւն հոգոյն ասէ՝ իւրովքն մասամբք, որպէս վերագրեցաւ ըստ Դաւթեայ փիլիսոփայի»⁷: Իսկ այն բաժանման մասին, որ հոգին երկու գործություն ունի՝ **միտք և բան**, որպես հեղինակ է նշվում Մաքսիմոսին⁸: Եվ ավարտելով 15-րդ տողի մեկնությունը, գրում է (կրկնելով «Գ»-ին), որ Աստված է ճշմարիտ բարին և բարի ճշմարտությունը, որին

1 Տե՛ս Նույն տեղում:

2 Տե՛ս Նույն տեղում:

3 Տե՛ս Նույն տեղում: Այս տեսության մասին դեռ կխոսվի:

4 Տե՛ս Նույն տեղում:

5 Տե՛ս ՄՄ ծեռ. 5921, թ. 11բ:

6 Տե՛ս Նույն տեղում:

7 Նույն տեղում:

8 Տե՛ս Նույն տեղում:

Էլ աղոթում է (Նարեկացին) ամբողջ անձով և իր ողջ զորությամբ¹, իսկ Գ խմբագրությունը ավելացնում է. «յամենայն մտաց. յօժար կամօք»²: Մարդու հիվանդ անձը համեմատելով անբան մշակի հետ, իսկ նրա անկումային բնությունը՝ անբերրի երկրի, Նարեկացին Աստծուց խնդրում է, որպեսզի հոգևոր վաստակի անպտղություն չլինի.

**«Մի՛ եղեց անպտուղ ի փոքր վաստակոյս
«Իբր ապաջան սերմանող անբերրի երկրի»**

Բան Բ - գ (81-82)

Ըստ Բ խմբագրության՝ թմրած (պղերգ) միտք, հեղգ հոգի, ծույլ ու հեշտասեր մարմին ունեցող անձը նման է անպտղաբեր հողի և անբան մշակի³: Ըստ Գ-ի, Նարեկացին աղաչում է՝ չլինել անպտուղ գրելու ասպարեզում, քանի որ թմրած միտք... (շարունակության մեջ կրկնում է Բ խմբագրությանը)⁴: Այդպիսի անձնավորությունն արդեն չի պայքարում՝ հաստատվելու համար ինը երանիներով տրված (որդեգրության հոգուն բնորոշ) առաքինությունների մեջ⁵.

«Ճոյս առ երանութիւն ընտանութեանն» (ծեռ.-ում «Երանութիւն ընտանի»)

Բան Ե (բ-50):

Ըստ Դ խմբագրության՝ խոսքը ինը երանիների (կամ երանության) մասին է, որով մարդը բնությամբ ընտանեանում է (կամ ընտանի է դառնում) Աստծուն⁶: Նույնն է կրկնում Նաև լուծմունքի Բ խմբագրությունը⁷: Ճգնավորի համար, ապաշխարության ճշմարիտ ճանապարհի «բացահայտման գործը» ևս կարևոր բանալի է ինը երանիներով տրված առաքինությունների մեջ հաստատվելու ճանապարհին.

**«Եւ արդ, քանզի միապէս մատնէ կորստեան
Ե՛ւ զղջումն ուժգնապէս, ե՛ւ մեղանչելն մոլեգնաբար»**

Բան Ժ - ա (1-2)

Ըստ Բ խմբագրության, եթե մարդը չի հավատում, որ Աստված կարող է իր մեղքերը ներել և մեղքերի ծանրության կամ բազմության պատճառով հուսահատության գիրկն է ընկնում, ապա կասկածի է ենթարկում Աստծո ներելու կարողությունը և

1 Տե՛ս Նույն տեղում:

2 ՄՄ ձեռ. 623, թ. 67ա:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 4բ:

4 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 69բ:

5 Տե՛ս Նաև Վ. Լալայան, Նշվ. աշխ., էջ 21-37:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 32բ-33ա: Այսպիսի անցումները (Բան Բ-ից՝ Բան Ե) կարող են լինել ինչպես խմբագրությունների, այնպես էլ մեր ընտրողությունը:

7 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 8ա:

սահմանափակում Նրա «ողորմածության տիրույթները» (սրան Բ խմբագրության հեղինակը խիստ որակում է տալիս՝ հայիոյություն Որդի Աստծո դեմ)¹: Այս դեպքում, մեղքերը մնում են նրա վրա (թեկուզ տվյալ մեղքերի մեջ արդեն չի էլ ընկնում), բայց քանի որ փրկության հույսը մարեց, կորստյան է մատնվում²: Նույնն է կրկնում նաև «Գ» խմբագրությունը³: Չորրորդ խմբագրությունը Աստծո ներելու կարողության սահմանափակելը (ի տարբերություն Բ-ի) հայիոյություն է համարում ոչ թե Որդի Աստծո, այլ Ս. Հոգի Աստծո դեմ⁴: Իսկ մոլեգնաբար մեղանչողի մեկնության մեջ նշելով, որ մոլեգնաբար մեղանչումից խեղճահան են լինում, վկայակոչում է Բարսեղ Կեսարացուն, որն ասում է, թե մեղքով բռնվածները մտքից էլ են ընկնում և կորցնում բանականությունը⁵: Նալյանի մեկնաբանությունն ավելի խորն է ու համապարփակ և ի տարբերություն Բ-Գ-Դ խմբագրությունների, ավելի հստակ է ներկայացնում սատանայի դերակատարությունը, անհավասարակշիռ գղջացողին՝ հուսահատության, իսկ մոլեգնաբար մեղանչողին՝ անտարբերության թմբիի մեջ նետելու գործում⁶: Աղոթքի խորհրդաբանության դիտանկյունից կարևոր են նաև (բացի Բան Ա-ա)-ից Բան ԺԱ-ի (բ՝ 37-42) տողերը.

«Եւ քան ի խառնեալն երբեմն աղացմամբ ի սպաս խորանին» Բան ԺԱ (բ-40): Ըստ Բ խմբագրության՝ չորս տեսակի խնկի մասին է խոսքը, որ խառնելով աղում էին խորանի սպասավորության համար (կնդրուկ-քաղբան-ծակոտկեն-ժեռավորի), նույնպես և մարդը՝ չորս առաքիլությունները (խոհեմություն, արիություն, ողջախոհություն և արդարություն) խառնելով աստվածայինի հետ (հավատ, հույս, սեր) ու սրանցով Աստծուն աղոթելով (կամ աղաչելով) ամենաաստվածահաճո զոհաբերությունն է կատարում⁷ կամ անուշահոտ պատարագը մատուցում⁸: Նույնն են կրկնում նաև Գ և Դ խմբագրությունները⁹:

1 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 8բ:

2 Տե՛ս նույն տեղում:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 72բ:

4 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 38բ:

5 Տե՛ս նույն տեղում:

6 Տե՛ս Նալեան, նշվ. աշխ., էջ ձԷ - 87:

7 Ըստ Գրիգոր Տաթևացու՝ մարդու առաքիլությունը խունկ է համարվում, քանի որ խունկը չորս նյութերից բաղկացած խառնուրդ է (ստախշ, քաղբան, եղնգնաքար և կնդրուկ), որոնք խորհրդանշում են չորս մարդկային առաքիլությունները՝ խոհեմություն, արիություն, ողջախոհություն և արդարություն (տե՛ս Գրիգոր Տաթևացի. «Երգ երգոցի մեկնությունը»՝ աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները՝ Խ. Գրիգորյանի, Երևան 2005, էջ 19:

8 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 10ա:

9 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 74ա և ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 42բ:

Նույնիսկ ծանր մեղքերի առկայության դեպքում փրկության հույսը դեռ կարող է մարդուն փրկել:

«Ունի եւ նշխար նշողից փրկութեան կենաց հպաւոր»

Բան ԺԱ (բ-26):

Ըստ Բ խմբագրության, եթե առաքինության բարձրությունից (քրիստոնյան) մեղքերի գուբի մեջ ընկնի, փրկության հույսի նշույլ դեռևս ունի և պահպանում է¹: Նույնն է կրկնում նաև Գ խմբագրությունը²: Դ խմբագրությունը միայն «նշխար նշողից» բառակապակցությունն է բացատրում՝ որպես հույսի մնացորդ³: Մարդու հոգու խորքում փրկության հույսի առկայծումը Նարեկացին նմանեցնում է նաև Բ Մակար. (Ա. 19-20)-ում հիշատակվող «հրախառը ջրին»՝ որպես զոհասեղանից վերցված կրակ, որ տասնամյակներ առաջ թաքուն պահվել էր ջրհորի խորքերում, և թեև հեղուկ, սակայն պահել էր հրի զորությունը:

**«Որպես զհուր նշանաւոր եւ զարմանաւոր թանձրամած Հրաշիւք մակարդեալ վեհին հրամանի՝
Ի հատակս ներքինս նիրհեալ ջրհորոցն»**

Բան ԺԱ - Բ (28-30)

Ըստ Դ խմբագրության՝ այդ հուրը 70 տարի մնալով ջրհորի տիղմի մեջ, արդեն որպես հրահեղուկ (կամ «ջրախառը հուր») քնած մարդու պես է, որ պիտի զարթնի, նույնպես և հույսն է մեղավորի սրտում փրկության դարձի ներուժ կրում իր մեջ⁴: Այդ փրկությունն ուղղակի կապված է խաչի վրա Քրիստոսի «մատուցած պատարագի» և Նրա թափած «սրբագործ Արեան» նկատմամբ հավատքի առկայությունից:

**«Քանզի արդարեւ յարդարացուցանելն զմեզ Աստուծոյ՝
Ոչ ոք զաւրէ դատապարտ առնել»**

Բան ԺԱ - Դ (100-101)

Ըստ Դ խմբագրության՝ Քրիստոսի շնորհների մասին է խոսքը, որն արդարացնում է հավատացյալին⁵: Նույնն են կրկնում նաև Բ և Գ խմբագրությունները⁶: Քրիստոսով տրված որդեգրության հոգու շնորհով է նաև, որ Աստծուն եկեղեցին «Հայր մեր»-ով է դիմում:

«Իսկոյն եւ կոչումն ընտանի ձայնի...»

Բան ԺԲ (ա-8):

1 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 9բ:

2 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 73բ:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 42բ:

4 Տե՛ս Նույն տեղում:

5 Տե՛ս Նույն տեղում, թ. 43ա:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 74ա և ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 10ա:

Ըստ Դ խմբագրության՝ «Հայր» անունով է կոչում Աստծուն¹:
Բ և Գ խմբագրությունները Հոր անվանը «կցում են» նաև 9-րդ տողում Նարեկացու կողմից Հայր Աստծուն տրվող «ահավոր անուն» որակումը².

«Ահաւորութեան անուան շնորհաձիրն բարերարի»

Բան ԺԲ (ա-9):

Նարեկացու սերը առ Աստուած որդիական սեր է, որ բարձր է ծառայական և վարձկանական սիրո աստիճաններից.

«Ոչ եթէ վասն պարգեւաց Նորա դարձեալ մատուցեալ յողոք դեգերիմ,

Այլ իբր զկենդանութիւն իսկապէս»

Բան ԺԲ - Բ (15-16)

Ըստ Դ խմբագրության՝ Նարեկացին ոչ թե ապագայի պարգևների համար է Աստծուն աղաչում, որ վարձկանական սիրո արտահայտություն է, և ոչ էլ որպեսզի ապրի առանց մեղքերի ու տանջանքներից փրկվի (որ խորհրդանշում է ծառայական սերը), այլ այնպես է պաշտում Աստծուն, ինչպես կենդանին կենդանությանը և զգայականը՝ զգայությանը և շնչավորը՝ շնչին (օրինակ, կենդանին առանց կենդանության կենդանի չէ, իսկ զգայականը առանց զգայարանների չի վայելում կամ շնչավորն առանց շնչի անգո է, ինչպես ինքն առանց Աստծո), և այս է որդիական սերը, որ ըստ էության է պաշտում Աստծուն³: Նույնն են կրկնում նաև Բ և Գ խմբագրությունները⁴:

Աստծո հետ սիրո միությունը առավել մերձավորության միավորություն է, քան հույսով ու հավատով հաղորդակցությունը.

«Չի ոչ այնքան յուսոյն հանգուցի,

Որքան սիրոյն կապանաւք բերկրիմ»:

Բան ԺԲ - Բ (19-20)

Ըստ Դ խմբագրության՝ ոչ միայն հույսով, այլև սիրով են կապակցված Աստծուն⁵:

1 Տե՛ս նույն տեղում, ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 45բ:

2 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 10բ և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 74բ: Եղիշեն և հետագայի մեկնիչները տալիս են «Հայր» պատվանվան վարդապետական բացատրությունը (տե՛ս Եղիշե վարդապետ. «Հայր մեր» աղոթքի մասին, աշխարհաբար թարգմանությունը՝ Խ. Գրիգորեանի, «Գանձասար» Գ, էջ 248-254):

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 45բ: Սիրո այս մակարդակների աստվածաբանական բացատրությունը տրված է Հովհ. Արճիշեցու «Վասն երից կարգացն փրկելոցն եւ ապրելոցն...» ճառում, աշխ. Հ. Զեոսեյանի (տե՛ս աստվածաբանության ֆակուլտետ. Տարեգիրք, Երևան, 2007, էջ 223-233):

4 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 10բ և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 74բ:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 45բ:

Նույնն են կրկնում նաև Բ և Գ խմբագրությունները¹: Նարեկացու սիրո խոստովանությունը տարբեր արտահայտչամիջոցներ է գտնում:

**ա. «Ոչ փառքն են ինձ անձկալի,
Այլ փառաւորեալն է համբուրելի»**

Բան ԺԲ - բ (22-23)

Բ խմբագրությունը «համբուրելի» արտահայտությունը բացատրում է հպելի, հանդիպելի իմաստներով²,

**բ. «Ոչ կենացն փափագանաւք
Այլ կենարարին յիշատական միշտ ճենճերիմ**

Բան ԺԲ - բ (24-25)

Ըստ Գ խմբագրության՝ ինչպես ճարպն է հրից ճենճերում, այնպես էլ ինքը՝ (խորհրդագգածը), Նրա սիրուց³: Նույնն է կրկնում նաև Բ խմբագրությունը⁴,

**գ. Ոչ վայելիցն տարփանաւք հեծեմ,
Այլ հանդերձաւդին տենչանաւք՝ յերիկամանց աստի
կականիմ»**

Բան ԺԲ - բ (26-27)

Ըստ Բ խմբագրության՝ տենչալը սաստիկ սերն է, իսկ երիկամները («երիկամուկքն») սիրո շտեմարանն են⁵,

**դ. «Ոչ հարսնարանին խնջոյիւք,
Այլ Փեսային անձկութեամբ մաշիմ»**

Բան ԺԲ - բ (30-31)

Ըստ Բ խմբագրության՝ այստեղ արծարծվում է Նարեկացու սիրո փափագը, իսկ «անձկութեամբ»-ը բացատրվում է նեղանալ իմաստով⁶:

Միտքը կարևոր դերակատարություն ունի հոգու և մարմնի մաքրության վիճակի պահպանման գործում: Ըստ Նարեկացու.

**«Չմիջնորդ ազդման կափուցմանց երկակի շրթանցս
Արժանափակ աղխիւ կարկելոց առ անհամարձակ
լեզուիս շարժութիւն,
Նորոգեցից ի յերգ հառաչման պաղատանացս
յեղանակութեանց**

Աղիողորմ հեծեծանաց՝ ի բարձունս աղաղակելոց»:

Բան ԺԲ - գ (42-45)

1 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 10բ և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 75ա:

2 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 11ա:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 75ա:

4 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 11ա:

5 Տե՛ս Նույն տեղում:

6 Տե՛ս Նույն տեղում:

Ըստ Բ և Գ խմբագրությունների՝ խոսքը մտքի մասին է, որ ազդում է հոգու և մարմնի վրա¹: Պ. Խաչատրյանն ավելի ճիշտ է համարում Գ. Ավետիքյանի տեսակետը, որ ազդման այդ միջնորդն աղոթքն է, իսկ մի այլ բացատրությամբ՝ գիրը²:

Մարդը որպես անձ միության մեջ է իր հոգեմարմնական բնության հետ և Նարեկացին, ի վերջո, մարդու անձի և անկումային բնության հարաբերությունն ի նկատի ունի, երբ իր անձը տառապյալ է համարում (բնությունը սրբության մեջ պահելու գործում)։

«Պահեստե՛ս Զո կամաւքդ զտառապեալ անձն ոգւոյս»

Բան ԺԲ (գ-62)

Բ և Գ խմբագրությունները որպես «անձն ոգւոյս» հասկանում են մարդու միտքն ու հոգին³: Երկրային կյանքում մարդու հոգին անհանգիստ է, քանի դեռ Աստծուն չի գտել, և նրա միտքը հավատքի զորությամբ Ս. Հոգու մեջ խաղաղությամբ չի հանգչել։ Այսինքն՝

**«Հոգենորոգ զուարթութեամբ
Ի Զեզ արծանացեալ»**

Բան ԺԲ - դ (85-86)

Բ և Գ խմբագրությունները «Ի Զեզ արծանացեալ»-ը հասկանում են Զո մեջ հաստատվելու իմաստով⁴:

Աստծուց տրված հավատի շնորհն արդեն «ապահովում է» մարդ-Աստված աղոթական կապը.

«Չայս ձայն մաղթանաց բուրմամբ հաւատոց»

Բան ԺԲ (դ-87)

Ըստ Բ խմբագրության՝ աղոթականի կամքը՝ որպես բուրվառ, մաղթանքը՝ որպես խունկ, հավատը՝ որպես հուր, անուշահոտություն են բուրում՝ ընդունողի (Աստծո) կամքին հաճելի⁵: Նույնն են կրկնում Նաև Գ և Դ խմբագրությունները⁶: Սակայն Աստծո կամքին հաճելի է ապաշխարության ուղին ընտրած անձը, որ զոջումով խոստովանությամբ և բարեգործությամբ ձգտում է քավել իր մեղքերը և առաքինի դառնալ։ Դեռևս Հին Կտակարանում առկա էր խոստովանության զորության մասին գիտություն.

«Արասցե՛ս ահա ելս քաւութեան, ըստ մարգարէին»

Բան ԺԵ (դ-74)

1 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 11ա և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 75ա:

2 Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, «Մատենա ողբերգութեան» (Բան ԺԲ-ի 2-րդ ծանոթագրությունը), էջ 998:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 11ա և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 75բ:

4 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 11բ և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 75բ:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 11բ:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 75բ և ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 45բ:

Ըստ Գ խմբագրության՝ խոսքը Եսայու մարգարեության մասին է՝ «ասացի թե պատմելու եմ իմ բոլոր անօրինությունները (մեղքերը) և Դու թողություն կտաս ու կարդարացնես¹» (հմմտ. Եսայի ԽԳ.26): Նույնն են կրկնում Բ և Դ խմբագրությունները²: Խոստովանելով, որ խորհուրդների պատերազմում պարտություն է կրել, Նարեկացին միաժամանակ մատնանշում է ճգնափորական կյանքի գլխավոր մտահոգությունը՝ սրբության մեջ հարատևելու դժվարությունները:

«Ոչ կացուցի յոտին զերիվար մտացս երասանաւ բանին»

Բան Ի (գ-75)

Ըստ Գ խմբագրության՝ ինչպես երասանով սանձահարվում է ձին, այնպես էլ խոհեմությամբ՝ մտքի վայրենությունը³: Այսուհանդերձ, ազատ կամքով գործած մեղքերն են մեծ ավերածություններ գործում հավատացյալի ներաշխարհում, քանզի մարդու հոգեկան բնությունն այնպիսին է, որ արդեն մեղքից հետո խղճի խայթը սկսում է տանջել նրան (ակամա կամ անգիտությամբ գործված մեղքերի դեպքում այդ «ներքին դատավորի» զորությունն անհամեմատ նվազում է):

«Զգայութիւն սրտին իմաստից՝ խեթիւ խոցոտեալ»

Բան ԻԳ (բ-21)

Ըստ Գ խմբագրության՝ «Նեղի ի խղճե մտացն՝ յետ յեշտութեան մեղացն»⁴: Նույն կերպ է մեկնաբանում նաև Բ խմբագրությունը⁵:

Այս միտքը 25-րդ տողում փոքր-ինչ այլ ձևակերպում է ստանում:

«Եւ տեսականացն ողջ ելով՝ իմանալիքն վիրաւորեալ»

Բան ԻԳ (բ-25)

Բ խմբագրության մեկնիչը նշում է, որ մինչև մեղքի հետտուությունը բանականությունը կորչում է, ու մարդն անասուն է դառնում, իսկ հետո հիշելով՝ հեծում է⁶: Նույնն է կրկնում նաև Դ խմբագրությունը⁷:

«Մեղայ»-ի խորհրդի «խնկարկումը» Արևելաքրիստոնեական խորհրդապաշտությանը հոգեհարազատ իրողություն է և Նարեկացու կողմից չէր կարող անտեսվել:

«խորհուրդ կնքեալ, ընդ որ չիք ումեք անցանել,

1 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 76բ:

2 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 14բ և ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 45բ:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 79բ:

4 ՄՄ ձեռ. 623, թ. 80բ:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 17ա:

6 Տե՛ս նույն տեղում:

7 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 75ա:

«Եթե ոչ անըմբռնելի մտաց արագման զսա ծանից Է»

Բան ԻԷ-գ (38-39)

Ըստ Բ և Գ խմբագրությունների՝ խորհուրդ Է «մեղա»-ն և զորություն Է պարփակում իր մեջ ու այնպես Է կնքված կամ դրոշմված, որ «ոչ Աստուած կատարե եւ ոչ այլ ոք»¹: Վերջին արտահայտությունը կարելի Է հասկանալ, որ Նրա բացահայտումը կամ խորհրդագերծումը ոչ ոք չի կատարում իմաստով, իսկ չորրորդ խմբագրությունը ավելի հասկանալի Է մեկնում. «զորոյ կնիքն ոչ Աստուած կոտրե եւ ոչ այլ ոք»² (բացառված չէ, որ Բ և Գ խմբագրությունների գրիչները «կոտրե» բառը սխալմամբ «կատարե» ձևով փոխանցեին):

Ըստ Բ, Գ և Դ խմբագրությունների՝ այնքան զորություն ունի «մեղա»-ն, որ անհաս Է մտքի համար³: Նայանս իր մեկնության մեջ ձգտում Է նաև պատճառաբանել թե ինչո՞ւ Է մտքի համար անըմբռնելի⁴: Նարեկացին շարունակում Է «մեղայի» մեկնաբանությունը՝ նաև Բան ԻԷ-ի այլ տեղերում.

«Որով նոյն Ինքն Աստուածութիւնն պսակեալ բարգաւաճի»

Բան ԻԷ (գ-47)

Ըստ Բ խմբագրության, երբ մարդը զոջում Է և մեղա՝ ասում, Աստվածությունը փարթամանում Է՝ (հարստանում Է) շնորհներ բաշխելով⁵: Նույնն են կրկնում նաև Գ և Դ խմբագրությունները⁶: 56-րդ տողում այն մկրտության հետ Է համեմատվում.

«Չերջանիկ բանիդ զմկրտութեան հարազատս»

Բան ԻԷ (ե-56)

Ըստ Բ խմբագրության՝ «մեղա»-ն այնպես Է մարդուն մաքրում մեղքերից, ինչպես մկրտությունը, թեև այն ձրի Է, իսկ սա՝ աշխատությամբ⁷: Նույնը կրկնում են մյուս խմբագրությունները (Ա խմբագրությունը «ձրի կամ աշխատութեամբ» համեմատականը չունի)⁸: Արդեն ԻԷ (ե-58)-ում «մեղա»-ն մարդկային բնությունից բխող մեղքերի համապարփակ խոստովանությամբ Է ներկայանում.

«Մեղա՛յ մարմնոյ ձեռն յոգի հարեալ, յիմարս մեղայ»

Բան ԻԷ (ե-58)

Ըստ Դ խմբագրության՝ ձեռքը խորհրդանշում Է մարմնի

1 ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 90բ:

2 ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 90բ:

3 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 20բ և ՄՄ ձեռ. 623, թ. 83բ, ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 90բ:

4 Տե՛ս Նալեան, էջ ճղա:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 21ա:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 83բ և ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 91ա:

7 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 21ա:

8 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 59, թ. 160ա, ՄՄ ձեռ. 623, թ. 84ա, ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 91բ:

կամքը, որով հոգին ապականվում է մեղքերով, և երբ մարդը բռնվ կուրծքն է ծեծում (որ հոգու խորհրդանիշն է), սիրտն է ցույց տալիս՝ որպես պատճառ և մայր մեղքերի, որտեղից այն փոխանցվում է մտքին ու անձին¹: Նույնն է կրկնում նաև Գ խմբագրությունը²: Ըստ Խաչատրյանի դիտարկման՝ Նալյանն ու Ավետիքյանը այս մեկնաբանությունը համարել են անկատար, և Նալյանը տարբեր բացատրություններ է տվել՝ ըստ մարմնի ապրելով հոգին արհամարհել կամ մարմնական մաքրությամբ հոգուն հաճոյանալ³: Եզրակացությունը մեկն է՝ մարմնի կամքը կատարելով անտեսել հոգևորը, որը և ընդունելի է համարում Ավետիքյանը⁴: Մեղքի դեմ պայքարի մարտավարությունը պահանջում է մտքի մասերից մեկի՝ հիշողության վերահսկողություն, այս դեպքում՝ «անգործություն»:

«ԹԵ՞ ԳԱՆԿԵՐԱԿԱԳՐԵԼԻՆ ԿԻՉԱՏԱԿԵԼԻ»

Բան ԻԸ (ա-11)

Ըստ Ա խմբագրության՝ մտքում այնպիսի մեղքեր են տպավորվում, որ չպիտի հիշել⁵: Նույնն են կրկնում Բ, Գ և Դ խմբագրությունները⁶:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

*ՆԱՐԵԿԻ ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՑՈՒՈՒՄԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ
ԼՈՒՇՄՈՒՆՔԻ ՉՈՐՍ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (ԲԱՆ Ա-ԲԱՆ ԻԸ)*

ՎԱՀՐԱՄ ԼԱԼԱՅԱՆ

Նարեկի միջնադարյան լուծմունքի չորս խմբագրություններում արտացոլված աղոթքի խորհրդապաշտության, սիրո, ապաշխարության խորհրդաբանության ընկալումները մեկնաբանների կողմից ճոխացվում են քրիստոնեական մարդաբանության նվաճումներով, որը խորապես հոգեհարազատ է Արևելաքրիստոնեական խորհրդագիտության Նարեկացիական ըմբռնողությանը, քանզի «Մատեն»-ն արդեն իսկ այդ ոգու հանճարեղ մի արտահայտությունն է: Ի վերջո, այս ամենը միտված է ապաշխարության ընթացքով առ Աստված սիրո հարաբերության վերականգնման և փրկության հույսը չմարելու հոգևոր գիտելիքների փոխանցման նպատակին:

1 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 91բ:

2 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 623, թ. 84ա:

3 Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, «Մատեն ողբերգութեան» (Բան ԻԵ-ի 10-րդ ծանոթագրությունը), էջ 1025:

4 Տե՛ս Նույն տեղում:

5 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 59, թ. 160բ:

6 Տե՛ս ՄՄ ձեռ. 5169, թ. 91բ, ՄՄ ձեռ. 623, թ. 84բ, ՄՄ ձեռ. 5921, թ. 96բ:

РЕЗЮМЕ

**МИСТИЧЕСКИЕ ВОСПРИЯТИЯ «КНИГИ СКОРБНЫХ ПЕСНОПЕНИЙ»
ГРИГОРА НАРЕКАЦИ В ЧЕТЫРЕХ ИЗДАНИЯХ СРЕДНЕВЕКОВОГО
КОММЕНТАРИЯ (ГЛ.1-ГЛ.28)**

ВАГРАМ ЛАЛАЯН

Ключевые слова - *Нарекаци, «Книга скорбных песнопений», мистика, четыре издания, толкование Нальяна, Св. Дух, Бог, покаяние, молитва, Христос, добродетель, грех, прости Боже, грешен.*

Мистические восприятие, отражённые в четырех изданиях средневекового комментария **Книги скорбных песнопений Григора Нарекаци**-мистика молитвы, мистика любви, мистика покаяния со стороны толкователей обогащаются достижением христианской антропологии, которая глубоко задушевна Нарекацийскому пониманию **Восточнохристианской Мистики**, поскольку Нарек уже гениальное проявление этой души. В конце концов, всё это устремлено к восстановлению в ходе покаяния любовного соотношения с Богом и цели передований духовных знаний непогодающей надежде спасения.

SUMMARY

**THE REFLECTION OF NAREK'S MYSTICAL PERCEPTION IN THE FOUR
EDITIONS OF THE MEDIEVAL INTERNAL PAPERS.**

VAHRAM LALAYAN

Key words: *Narekatsi «The Book of Lamentations», mysticism, four editions, Nalian's interpretation, ciod, virtue, guilt (sin), the Holy spirit, Jesus, Confusion, Prayer, «confess».*

The perceptions of the morality of the prayer, love, repentance, reflected in the four editions of Narek's Medieval Collection, are interpreted by interprefers as the achievement of Christian anthropology, which is deeply related to the Narekian Understanding of Oriental Christianity, for «Narek» is already a genius expression of that soul.

After all, all this is aimed at restoring the relationship of love to God through the process of repentance and the purpose of transmitting spiritual knowledge to the hope of salvation.